

Свобода як самореалізація і самовиховання особистості в контексті її власного конструювання

Аналізується місце і роль самовиховання та самореалізації особистості в контексті її свободи.

Ключові слова: особистість, культура, виховання, свобода, самореалізація, самовиховання.

На межі XX-XXI ст.ст. у зв'язку з глобальними трансформаціями світу переосмислюється і категорія свободи. Вона починає розглядатися як практика, що історично розгортається, в якій особистість у кожний історичний момент вирізняє й культивує себе способом, котрий обирає самостійно, всупереч диктату фізичного детермінізму, впливу соціуму, вітальних сил або біологічних інстинктів. У постмодерні така практика розглядається як найвище призначення людини [1, с.105].

Однак побудувати суспільну злагоду, гармонійні відносини лише на принципі індивідуальної свободи неможливо. До того ж така свобода має в собі певний руйнівний заряд, оскільки завжди містить можливість певної незгоди із загальновизнаними нормами соціальних стосунків, а у своїй крайній формі – «війну всіх проти всіх». Прагнучи запобігти цій небезпеці, Ю.Габермас у своїй теорії комунікативної дії виступає проти перетворення простору спілкування на простір несвободи, проти домінування «спотвореної комунікації», яка є найістотнішою ознакою людської несвободи. Свобода вибору при цьому підміняється наданням переваги тому або іншому стереотипу, кількість яких останніми роками, як зазначає С.Борисенко, зростає за принципами прогресії. Сама ціннісна суть запропонованих стереотипів, як правило, не відповідає розрекламованим ознакам, але саме нав'язування певного стереотипу супроводжується цькуванням у випадку обирання іншого об'єкта – хоча саме право такого обирання має відповідати свободі вибору. Тим самим знищується важливий компонент будь-якого вибору – його осмислення. А свободи без осмислення не існує [2, с.100].

Принциповим положенням концепції Ю.Габермаса щодо розв'язання проблеми свободи самовиявлення особистості є думка, що ідеальна вільна комунікація – та, в якій може брати участь кожна людина, яка може говорити і діяти. Комунікативна інтеракція проголошується мислителем «життєвим світом» людини [3, с.312].

На сучасному етапі розвитку людства, вважає М.Рідель, питання про свободу по-перше, не можна уникнути; по-друге, воно ставиться зовсім інакше, ніж у попередні епохи. Автор вирізняє співвідношення свободи

і панування як двох принципово різних способів буття. На його думку, вирішуючи цю проблему, слід виходити з того, що право на свободу одвіку притаманне кожній людині [1, с.106].

Таким чином, сучасні мислителі прагнуть інтерпретувати розуміння феномена свободи на засадах самореалізації особистості, діалогічного спілкування, особистісної відповідальності. Такий усебічний розгляд феномена особистісної свободи зумовлює необхідність проаналізувати його різноманітні аспекти. Однією з визначальних характеристик цього феномена є можливість і здатність особистості діяти за законами культури і виходити за їх межі. Ефективність діяльності суб'єкта залежить від міри розвитку його свободи. Саме культура, що проявляється у здатності суб'єкта перетворити об'єктивні й суб'єктивні умови на шляхи особистісного розвитку, виступає важливим показником його свободи. Дослідники визначають такі характерні риси розвитку сучасної дійсності:

- прогресуючий розподіл двох різноякісних сфер людського буття – культури й соціальної системи;
- технічна раціоналізація антропоморфних ланок соціальної системи;
- перетворення культури з типової (без особистісної, розподіленої на низку культурно-історичних типів, видів та підвидів) на особистісну (позатипову, плюралістичну, вселюдську) [4, с.87].

Свободу особистості необхідно розвивати у комплексі з моральністю й відповідальністю, які є підвалинами розвитку людської культури. Виходячи з цього, можна виділити дві загальні умови розвитку особистісної свободи. Перша умова, орієнтована на досягнення особистістю формальної свободи, передбачає задоволення її базових потреб через організацію діяльності, сприятливої у професійному та соціально-психологічному планах, ретельне врахування її індивідуально-типологічних особливостей. Реалізація цієї умови вимагає поваги до уподобань, прагнень і досягнень кожної особистості, надання їй достатнього простору для прояву самостійності й творчості, а також можливості самостійно справлятися з посильними труднощами, через долаття яких досягається фізичне та духовне загартування, формується впевненість у своїх силах. Друга умова розвитку внутрішньої свободи особистості полягає у розкритті для людини можливостей наповнення цієї свободи повноцінним змістом через прилучення до досягнень культури й включення в діалогічні процеси творення культури [5].

Різноякісний характер соціальної системи та культури не повинен призводити дослідника до абсолютного протиставлення цих категорій. Характеризуючи їх, К.Кантор робить важливий висновок: якщо типова, переважно безособова культура є опанованою людиною природою – «другою природою», то особистісна культура є опанованою індивідом «другою природою», яку можна назвати «другою культурою». «Друга природа» – це характеристика культури відособлених культурно-історичних типів, наслідок первинного освоєння природи. «Друга культура» ж освоює ті природно-механічні елементи, які ще збереглись у первинних формах культури. Створюючи «другу культуру», людина примушує служити собі соціальну систему як вторинний природний елемент людського існування [4, с.92].

Свобода утверджується у процесі самореалізації особистості за умов сформованості її самосвідомості. Самосвідомість являє собою усвідомлення особистістю своєї природної, інтелектуально-духовної, особистісної специфіки, національної і професійної приналежності, місця в системі суспільного виробництва, розподілу та відносин. Цей структурний елемент процесу самореалізації особистості характеризується як переживання єдності й специфічності «Я» як самостійної унікальної сутності. На початковому рівні соціалізації особистість інтегрується в суспільство не як автономний член, а як частина органічного цілого, котра не мислить себе поза ним[6,с.52].

Ефективність діяльності суб'єкта залежить від міри розвитку його свободи. Актуальним показником цього розвитку є культура, що проявляється у здатності суб'єкта перетворювати об'єктивні та суб'єктивні умови свого розвитку[7,с.181]. Лише в середовищі культури стає можливим усвідомлення особистістю свого «Я». Не випадково дослідники розглядають ставлення культури певного суспільства до свободи й гідності людини, а також можливості, які ця культура створює для творчої самореалізації особистості, як основні показники ступеню розвитку цієї культури[8,с.15].

Досягнення особистістю внутрішньої свободи можливе як реалізація внутрішньої життєвої мети. Проте метою можна назвати не будь-яке логічне (ідеальне) передбачення майбутнього результату, а лише таке, що відповідає бажанням та намірам людини і може бути здійснене за допомогою її активних дій. Кожна мета стосовно конкретної реалізації тих чи інших сутнісних сил особистості завжди передбачає цілепокладання. Цей процес містить у собі, по-перше, вибір і артикуляцію цілей реалізації власних сутнісних сил відповідно до конкретних соціальних умов та, по-друге, обрання сфер, способів, засобів їх втілення.

Діяльність індивіда без усвідомлення мети свого життя в принципі можлива, але вона не може бути визначена як особистісна самореалізація, оскільки така діяльність втрачає свою цілісність. Це пояснюється тим, що самореалізація вимагає сприйняття індивідом мети життєдіяльності як своєї, яка не нав'язана ззовні і виростає з індивідуальних потреб[9,с.138]. Це можливо за умов відшукування індивідуально значущих складників в системі соціокультурних зв'язків та утвердження індивідуальної свободи, що одночасно призводить до зняття суворої соціальної детермінованості у кожному структурному елементі цілепокладання.

Тому самореалізація особистості передбачає свідому постановку мети самореалізації, визначення індивідуально значущих складників у структурі над-індивідуальних цілей, для досягнення яких докладаються зусилля багатьох людей на рівні соціальних груп і спільнот. Основними етапами цілепокладання постають: формування самосвідомості, самопізнання, самовизначення, самоідентифікація і самооцінка. Варто також вказати на циклічність протікання цих етапів, тобто здійснення останнього (самооцінки) передбачає трансформацію першого (формування самосвідомості), котрий є початком чергового циклу самореалізації на якісно новому рівні. А основним чинником завершення кожного етапу постає феномен виявлення індивідуальної свободи у ньому, в іншому разі відбувається вплив на цілісність самореалізації взагалі.

Вища мета життєдіяльності особистості постає у вигляді певного ідеалу культури, чинника, що визначає стратегічну спрямованість особистісного розвитку. Адже метою будь-якого виду свободи є наближення до досконалості, а тому в її основі має бути орієнтир або еталон цієї досконалості, найвищим проявом якого є духовний ідеал[10,с.155]. Ці ідеали можуть мати різний характер – художній, релігійний, моральний, інтелектуальний – відповідно до розмаїття форм духовної культури людства.

Ще однією важливою складовою характеристики свободи є визначення її в контексті *творчої самореалізації особистості*. На основі інтегральної функції свободи можна виділити такі складові структури самореалізації особистості: самодіяльність, цілепокладання та його елементи (самопізнання, самовизначення, самоідентифікація, самооцінка), сформованість потреби самореалізації[11,с.4]. Ці структурні елементи ґрунтуються на низці фундаментальних настанов, котрі забезпечують особистісний рух.

Творчість виступає не лише у значенні індивідуально-психологічної самодіяльності суб'єкта, але й у суспільно-об'єктивованому вигляді. Такий погляд на сутність творчості надає проблемі свободотворення праксеологічного вияву, що має винятково важливе значення в контексті реального діяльного розуміння можливостей особистості і людства в цілому впливати на умови свого існування[12,с.319].

Тільки у співвідношенні з творчістю свобода особистості дістає можливість бути справжньою свободою, оскільки творчість долає межі дійсності. Це, на думку О.Зубаревої, підтверджує можливість існування творчості як категорії, що співвідносна свободі, оскільки відповідні їм феномени носять діалектично взаємозв'язаний характер, взаємно породжують одне одного. Лише творчість містить у собі елементи свободи, якою людина може володіти: розвиток, нові можливості, динамічність, активність. Водночас творчий процес – це діяльність, що не може не враховувати об'єктивні закономірності, вона не відривається від необхідності[13,с.123].

Н.Скок визначає творчу особистість як таку, що виявила творчий підхід у певній діяльності, реалізувала свої можливості, відкрила для себе світ духовного самовдосконалення[14,с.81]. У процесі формування творчої особистості поєднуються впливи зовнішнього середовища, спадковості і виховання. Людина формується як творча особистість протягом усього життя шляхом розвитку в інтелектуальній, мотиваційній, вольовій, емоційній, предметній, екзистенційній сферах, а також у сфері саморегуляції[15,с.171].

Підґрунтям такого особистісного розвитку є свобода, яка постає головною умовою творчої діяльності. Але будь-яка діяльність має в собі елементи творчості. Навіть в основі механізованого виробництва перебуває задум інженера, який вкладає свою творчість у створення машини, за допомогою якої здійснюється це виробництво. Тому не буде перебільшенням сказати, що в основі всякої діяльності лежить свобода[12,с.321].

Без реалізації у творчості свобода залишається тільки можливістю. Феномен свободи може бути визначений як нескінченність, у тому числі й нескінченність можливостей. Однак нескінченність – це ніщо, абсолютна свобода, яка стає тотожна несвободі, оскільки тоді зникають межі будь-яких категорій. Творчість є необхідним для свободи втіленням. Реалізація свободи у творчості дає особистості можливість реалізовувати певні прагнення. Отже, свобода є можливістю для творчості і водночас –

втіленням самої творчості. Результатом творчості стає сама свобода, яка, не задовольняючись конкретним втіленням, знову-таки виступає можливістю для нового втілення – передумовою розвитку творчого процесу [13, с. 123-124].

Як внутрішні чинники, так і свідомий вибір вищих моральних ідеалів мають допомогти людині на шляху її становлення як творчої особистості. Людська духовність не може бути зведена до наслідку лише суспільного чи лише індивідуального культурного розвитку, не може набувати форм статичних точок у життєдіяльності (духовний вчинок, подвиг, катарсис), які слугують критерієм для оцінки особистості з позицій абсолютної духовності, а витлумачується як безперервний процес, в якому не вдається фіксувати початок та кінець, в якому не існує дискретності [16, с. 14].

Оскільки світ постійно перебуває у стані зміни та розвитку, так само й особистість має постійно змінюватися, здійснюючи конструктивний перехід у свій інший, більш досконалий стан. Таким чином, особистість постійно творить себе саму, знаходиться у ситуації вибору, здійснення якого вдосконалює існуючі або утверджує нові особистісні якості.

Творча самореалізація особистості базується насамперед на виборі системи цінностей, з якими вона себе ідентифікує і які намагається втілити у повсякденному житті. Маючи певну аксіологічну основу, людина реалізує себе в акті постійного вибору, де екзистенційне і прагматичне рішення можуть не збігатися. Фахівці пропонують концептуальну схему самовизначення особистості, що описана як рух у чотирьох смислових просторах:

- ситуативна поведінка, що спрямовується обставинами (ситуативний простір);
- соціальна дія, детермінована локальною метою (соціальний простір);
- рефлексія власної діяльності та надання їй статусу «справи», що вписується у певну культурну традицію (культурний простір);
- рефлексія буття і, відповідно, рух у вічних цінностях та питаннях (екзистенціальний простір).

Послідовна рефлексія дій, діяльності, буття постає у схемі засобом самовизначення, спонуканням до якого слугує оцінювання результатів ситуативної поведінки, аналіз результатів і наслідків самостійної діяльності, встановлення обмежень на власні задуми під час їх реалізації [17, с. 24].

Свобода вибору передбачає здатність особистості творити, діяти не стихійно, а усвідомлено. Ще М.Бердяєв вважав, що людина повинна пройти через свободу заради своєї духовної цілісності і просвітленості. Ірраціональна і часто руйнівна свобода повинна бути переборена позитивною творчістю особистості, яка усвідомлює своє творче покликання й обов'язок [18, с. 67].

На думку Т.Титаренко, свобода вибору розпочинається з необхідності щось змінити у своєму житті. Життєвий вибір – це напрям, який особистість вільно обирає у своєму саморозвитку. Отже, свобода вибору – це свобода обирати напрям творення власної особистості, а сам вибір забезпечує подальшу життєдіяльність. Ситуація вибору є ситуацією трансцендування – виходу за межі стихійної даності для упорядкування

особистістю самої себе. За допомогою свободи вибору людина переосмислює своє життя, трансформує свої певні, уже напрацьовані і перевірені, цінності у внутрішні істини даного етапу творення світу. Таким чином, вибір відкриває нові альтернативи пізнання та пошуку сенсу життя, самореалізації й само творення. Він є механізмом смислового регулювання життя та кардинальної трансформації життєвих смислів [19, с. 320].

Е.Коваленко слушно зазначає, що усвідомлений саморозвиток є одним із засобів самоствердження особистості, який стає не тільки необхідним, а й незамінним суб'єктивним фактором її становлення та розвитку, соціалізації й індивідуалізації. Без усвідомленого, вольового саморозвитку особистості не може бути досягнуто цілісності, соціальної зрілості особистості [20, с. 8].

Самовиховання особистості є формою її творчого саморозвитку й розуміється як специфічний вид внутрішньої діяльності, націленої на вироблення та розвиток умінь, навичок, здібностей, якостей для її самоствердження і самореалізації в суспільстві. У творчості відбувається самореалізація особистості, самовідкриття її ества, коли внутрішньо-потенційно-можливе переходить у зовнішньо-актуально-дійсне. Діалектичний зв'язок свободи і творчості розкривається таким чином: вони породжують одне одного (свобода дає можливість виникненню творчості, а творчість – виникненню свободи в дійсності), але і протистоять одне одному (момент успіху творчого акта – це завершення, кінець свободи на певному рівні, але не кінець свободи взагалі). Творчий акт обмежує свободу своєю предметністю, але це необхідно, адже визначає невизначеність можливостями конкретної дійсності. Водночас реалізація творчого акта сприяє розвитку свободи творчості, породжує нові можливості творчої самореалізації на новому етапі, що, в свою чергу, утворює особистісну свободу більш високого рівня [13, с. 125].

Отже, самовиховання творчої особистості виступає універсальним засобом розв'язання протиріч між бажаним і наявним, належним і сущим, ідеальним і реальним, між необхідністю діяльності для задоволення потреб людини і здатністю її здійснювати, між громадською думкою і самооцінкою, між ціннісними уявленнями суспільства й настановами особистості. Залежно від особистісного розвитку й демократичності, гуманності соціальної системи самовиховання реалізується на рівнях соціальної адаптації, соціальної саморегуляції і самостворення. Спрямованість самовиховання може мати про-соціальний або асоціальний, альтруїстичний або егоїстичний (індивідуалістичний), багатобічний (видовий) або однобічний функціонально-інструментальний характер. Творче самовдосконалення особистості як вища форма саморозвитку здійснюється в моральній системі координат соціуму як засіб самостворення, що потребує моральної рефлексії, творчого виходу особистості у всій її цілісності за межі дійсного.

Список використаних джерел

1. Фоменко А.М. Свобода особистості у контексті «інформаційного суспільства» / А.М.Фоменко // Вісник НАУ. – 2008. – Серія: Філософія. Культурологія. – №1(7). – С.103-107.
2. Борисенко С.О. Свобода особистості: від суспільної регламентації до особистісного дозування / С.О.Борисенко // Наукові записки Харківського університету

Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2006. – Вип.1(25). – С.96-102.

3.Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / Ю.Габермас. – К.: Четверта хвиля, 2001. – 424с.

4.Кантор К. Свободная личность как идеал культуры. Некоторые аспекты проблемы в свете учения К.Маркса / К.Кантор // Свободная мысль. – 1997. – №10. – С.87-95.

5.Растригіна А. Виховання особистісної свободи у студентської молоді / А.Растригіна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prspo/2008_20_2/doc_pdf/Rastrigina_st.pdf.

6.Слюсар В.М. Аналіз структурних компонентів самореалізації особистості у філософській спадщині Кароля Войтили / В.М.Слюсар // Українська поліоністика. – 2009. – Вип.6. Історико-філософські дослідження. – С.50-56.

7.Крамар Т. Свобода в контексті суспільного розвитку людини / Т.Крамар // Українознавство. – 2009. – №1. – С.180-182.

8.Радугин А.А. Культурология: Учебное пособие / А.А.Радугин. – М.: Центр, 2001. – 304с.

9.Недашківська М.О. Соціальність – об'єктивний зміст самореалізації особистості / М.О.Недашківська // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 7-8. – С.130-146.

10.Ралько І.М. Структурно-функціональна модель особистісної свободи / І.М.Ралько // Наука і освіта. – 2008. – №7. – С.151-156.

11.Слюсар В.М. Феномен свободи в культурній самореалізації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 / В.М.Слюсар; Київський нац. університет ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2008. – 17с.

12.Рохман Б.М. Свобода як необхідна умова творчої діяльності / Б.М.Рохман // Вісник Дніпропетровського університету. – Філософія, соціологія, політологія. – 2008. – Вип.17. – С.318-322.

13.Зубарева О.Г. Творчість як засіб надбання свободи / О.Г.Зубарева // Вісник Дніпропетровського університету. – Філософія, соціологія, політологія. – 2008. – Вип.17. – С.121-126.

14.Скок Н.С. Духовність як необхідна складова буття творчої особистості в ідеальній реальності / Н.С.Скок // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №1. – С.81-84.

15.Берегова Г.О. Морально-етичні аспекти формування творчої особистості студента (майбутнього фахівця) засобами гуманітарних наук / Г.О.Берегова // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №4. – С.168-172.

16.Караульна Н.В. Духовність як чинник самовизначення людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / Н.В.Караульна; Київський нац. університет ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2000. – 18с.

17.Скотна Н.В. Особа в розколотій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: спец. 09.00.10 / Н.В.Скотна; АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2005. – 46с.

18.Тімченко О.П. Вплив творчої спадщини російських письменників-гуманістів на становлення філософських поглядів Миколи Бердяєва / О.П.Тімченко // Вісник СевДТУ. – Севастополь, 2008. – Вип.86: Філософія: 36 наук. праць. – С.66-69.

19.Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 367с.

20.Коваленко Е.А. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / Е.А.Коваленко; Харківський університет Повітряних Сил. – Харків, 2005. – 20с.

Гавронская Т.В. Свобода как самореализация и самовоспитание личности в контексте ее собственного конструирования

Анализируется место и роль самовоспитания и самореализации личности в контексте ее свободы.

Ключевые слова: личность, культура, воспитание, свобода, самореализация, самовоспитание.

Gavronska, T.V. Freedom as self-realisation and self-education of a personality in the context of one's personal construction

Analyses of the place and role of the self-education and self-realisation of a personality within the context of one's freedom.

Key words: a personality, a culture, an education, freedom, self-realisation, self-education.